

ERMENİLER ARASINDA TÜRK HALK HİKAYELERİ

Dr. Fikret TÜRKMEN

Türklerle Ermeniler arasında XI. Asırda Selçuklular zamanından beri yakın bir ilişki kurulmuştur. Bu hal hayatın bütün safhalarında kendini göstermiş ve iki toplum arasında muhtelif kültür alış verişi olmuştur. Ancak kuvvetli ve hakim unsur Türkler olduğu için, bilhassa edebiyat sahasında, Ermeniler onların tesiri altında kalmışlardır. Bu konu üzerine, merhum Prof. Dr. Fuat Köprülü 1922 de Arşak Çobanyan'ın "Les Trouvers Armeniens" adlı eseri münasebetiyle "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerine Te'siri" adlı bir makale neşretmişti (1). Köprülü bu makalesinde hem bu konuyu derinliğine incelemiş, hem de Çobanyan'a ve M. de Morgan'ın 1919 da neşrettiği "Histoire du Peuple Arménien" adlı eserindeki iddialara cevap vermişti.

Aradan uzun bir süre geçmesine rağmen Türkiye'de bu konuya bir daha dokunan olmamıştır. Ancak son yıllarda Ermeniler'in batıda ve Beyrut'ta neşrettikleri bazı eserler bizi meseleye tekrar dönmeye zorladı. Ayrıca Ermenistan ve Azerbaycan'da bu konu ile ilgili iki araştırma yayınlandı. Batıda neşredilen eserlerin başında şüphesiz ki en dikkate değer olanı Charles Downing'in Oxford Üniversitesi neşriyatı içinde yer alan "Armenien Folk-Tales and Fables" (2). gelmektedir. Bu eserde yer alan hikâyeler içinde yedi tanesi gerek ismi gerekse muhtevası ile Türk halk hikâyesi ve masalları dağarcığı içinde bulunmaktadır. Bunlar, Kuşperi (s. 28), Ha-

---

(1) Fuat Köprülü; Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerinde Tesiri. Edebiyat Fak. Mec. c. II. No: 1., Mart 1922.

(2) Charles Downing: Armenien Folk-Tales and Fables. Oxford Un. Press. London 1968.

zaran Bülbulü (s. 46), İstanbul'da Kıymetli Erzurum'da Kıymetsiz (s. 61), Akıllı Lokman (s. 73), Kırk Haramilerin Çırağı (s. 111), Şah Abbas'ın Gül Bahçesi (s. 129), Tepegöz (s. 168) adlarını taşımaktadır. Görüldüğü gibi Dede Korkut Hikayelerinin bir kolu olan Tepegöz bile, bunlar arasında bulunmaktadır. Gerçi eserin girişinde "hikâye anlatıcıları, yüksek anlatım kaabiliyetine sahiptirler, Hakop Hadloyan gibi... bunun ilhamına Türklerin, İranlıların ve Arapların tesiri olmuştur." (3) diye bir kayıt vardır. Ancak bu kayıt hikâyeleri okuyunca bu hükmün değeri kaybolmaktadır. Zira bu hikâyeler bir tesir neticesi teşekkül etmiş değillerdir. Ya Türklerde olduğu şekliyle aynen alınmış, ya da muhtemelen, kasıtlı olarak bazı sert ve tahkir edici üslûpla değiştirilmiştir.

Batıda neşredilen ikinci eser Jean Cazalbou imzasını ve "Si l'Armenie m'était Contee" (4) adını taşımaktadır. Bu eser daha ziyade aktüel bir karakteri haizdir.

Beyrut'ta 1964 de C. Der Melkonian'ın neşrettiği "Contes et Legendes Armeniens" (5) adlı eserde Ermeni hikâyeleri içinde, Türk halk hikâyeleri dağarcığındaki Usta Nazar hikayesi, "Nazar Le Brave" adı ile yer almaktadır. (6).

Ermenistan ve Azerbaycanda neşredilen iki eseri, bunlardan ayrı mütalea etmek gerekir.

Ekber Yerevanlı imzası ile yayınlanan "Azerî-Ermeni Edebi Elegaları" (7) tam bir incelemedir. Bu eser üç büyük bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde, Azerî-Ermeni Halk Edebiyatı, ikinci bölümde Azeri-Ermeni Aşık Edebiyatı, son bölümde de iki milletin yazılı edebiyat münasebetleri incelenmiştir. Ayrıca esere geniş bir giriş ilave edilmiş ve bu girişte Azerî-Ermeni edebî münasebetlerini konu edinen bir tenkiti bibliyografya verilmiştir.

Azerbaycanda neşredilen M. Seyidov'un "Azerbaycan-Ermeni Edebi Elegaları" (8) isimli incelemesi de aşağı yukarı aynı mahiyettedir.

---

(3) Charles Downing : a.g.e. s. X

(4) Jean Cazalbou : Ei l'Armenie m'était Contee, Paris . 1968.

(5) C. Der Melkonian : Contes et Legendes Armeniens Beyruth, 1964.

(6) C. Der Melkonian : a.g.e., s. 47-60

(7) Ekber Yerevanlı : Azerî-Ermeni Edebi Elegaları, Yerevan, 1968 (Rus harfleri ile Türkçe)

(8) M. Seyidov : Azerbaycan-Ermeni Edebi Elegaları-En gadim dövrden XVIII. asri ki- Bakû, 1969.

Türklerle Ermeniler arasındaki edebî münasebeti konu edinen bu eserler göstermiştir ki bu ilgi daha ziyade halk edebiyatı yönündendir. Biz bu yazımızda halk edebiyatının sadece halk hikâyeleri kesimindeki münasebetleri incelemeye çalışacağız.

Türklerle Ermeniler arasındaki halk hikâyeleri münasebetleri çok eski bir geçmişe dayanmaktadır. Ermenilerin en eski hikâyelerinden biri olan Sasonlu Davit hikâyesinde başlayan bu tesir günümüze kadar gittikçe artarak devam etmiştir.

Sasonlu Davit Hikâyesi VIII-X. asırların mahsûlüdür. Konusu kısaca şöyledir: Sasonlu Davit Azerbaycan şahının kızı Handudu'ya aşık olur. Olağanüstü bir atı ve bir kılıcı vardır. Araplar Ermenistan'ı işgal ettikleri sırada Davit büyük kahramanlıklar gösterir. Handudu bir aşığı, Davit'e göndererek memleketine çağırır. Din farkı iki aşığın kavuşmalarına en büyük engeldir. Buna rağmen bir çok maceradan sonra bunlar birleşirler. Davit'in Mher adlı bir oğlu olur ve Davit öldükten sonra hikâyeyi oğlu devam ettirir. (9)

Ermenilerin en eski hikâyelerinden biri olan Sasonlu Davit hikâyesi üzerinde Dede Korkut Hikâyelerinin ve Türk destan geleneğinin derin izleri vardır. Davit'in sevgilisi olan Azerbaycan şahının kızı Handudu, Davit'le nişanlanmadan evvel onu müsabakalarla ve çeşitli mücadelelerle dener. Ancak bu mücadeleleri kazandıktan sonra Davit'le nişanlanmaya razı olur. Bilindiği gibi bu âdet Türk destanlarında da gerekse Dede Korkut kitabında da mevcuttur. (10) Türk destanları ile Sasonlu Davit hikâyesi arasındaki benzerliğe gelince, Türk destanlarında görülen destan halkaları, Sasonlu Davit hikâyesinde de vardır. Meselâ, Manas destanında, Manas' ölünce oğlu Semetey, o da ölünce onun oğlu Seytek destanı devam ettirir. Aynı şekilde Davit ölünce de oğlu Mher hikâyeyi devam ettirmektedir. (11) Bu gelenek Köroğlu kollarında da dikkatimizi çeker. Ayrıca Köroğlu'nun atı ile Davit'in atı efsanevi su aygırından doğmaktadır.

Sasonlu Davit Hikâyesi ile Türk Halk Hikâyeleri arasında sevgi-

---

(9) S.S.C.B. Hağları Edebiyatı Müntehabâtı (tertib edeni Penah Helilov) Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı, Bakû 1956, s. 234-242.

Ekber Yerevanlı: a.g.e., s. 104-118, 150-160.

(10) Mehmet Kaplan: Dede Korkut Kitabında Kadın, Türkiyet Mecmuası C. IX, 1951.

(11) Abdülkâdir İnan: Manas Destanı İstanbul 1971.

lilerin maceraları ve bazı motifler bakımından da benzerlikler mevcuttur. Meselâ, Kerem bir Ermeni keşişin kızına (Aslı'ya), Davit ise bunun tam zıddı olarak bir Müslüman kızı Azerbaycan şahının kızına (Handudu'ya) âşık olur. Din farkı her iki hikâyede de mühim bir unsur olarak dikkati çeker.

Yine Âşık Garip hikayesinde "Uzakta bulunan sevgiliyi bir başkası ile haber göndererek çağırma" motifi Sasonlu Davit'te de mevcuttur. Türk Halk Hikâyelerinin çoğunda gördüğümüz "Doğan çocuğa ihtiyar bir dervişin ad koyması» Sasonlu Davit'te de vardır. Bütün bu benzerlikler iki milletin birbirlerinden ne kadar etkilendiklerini açık olarak göstermektedir. Ancak ermeni "Aşug"larının yarattıkları hikâyeler gerek isim gerek şekil ve muhtevalarıyla Türk Halk Hikâyelerinin derin tesiri altında kalmışlardır. Biz bu tesirleri üç grup altında topladık.

Bunlar;

1. Türk halk hikâyelerinin tesiri ile "Aşug"ların yarattığı orijinal hikâyeler. Köroğlu'nun ermeni kolları gibi.

2. Türk Halk Hikâyelerinin adaptasyonu ile meydana getirilen hikâyeler. Tepegöz, Âşık Garip hikâyesi gibi.

3. Türk Halk Hikâyelerinin aynen alınması sonucu ortaya çıkan hikâyeler. Bunlar da, ya aynen ermeniceye tercüme edilmişler yahut da türkçe olarak, Ermeni harfleri ile, neşredilmişlerdir. Kerem ile Aslı, bazı Köroğlu kolları gibi,

1. Türk Halk Hikâyelerinin tesiri ile "Aşug"ların yarattığı orijinal hikâyeler :

Bu tür hikâyeler, anlatım, yapı ve muhteva yönünden Türk Halk Hikâyeleri gibidirler. Bu hikâyeleri tasnif eden Ermeni aşuglarının hemen hepsi türkçe bilmekte hatta Türk âşıkları ile aynı kahvede aynı toplantıda şiir söylemekte ve hikâye anlatmaktadırlar. Sayat-Nova (1712-1795), Aşug Civanî (19. yy.) gibi. Hikâyer, Türk Halk Hikâyelerinde olduğu gibi şiirle nesrin karışımıdır. Türk Halk Hikâyelerine ait birçok epizot ve motifler bu tip Ermeni hikâye'lerinde yer almakta, hikâye Türk Halk Hikâyelerinde olduğu gibi kahramanın adıyla anılmaktadır. Tesir sadece bu kadarla kalmamakta, Türk Halk Hikâyelerinin isimlerine bağlı olarak yeni birçok hikâyeler tasnif edilmektedir. Meselâ; Köroğlu kollarına Erme-

niler tarafından ilave edilen Aygır Gölü ve Karasu (Proşyan Tasnifi), Nigâr (Taroyan tas.), Köroğlu ile Perişan (Vartanyan tas.), Köroğlu ile Çobanoğlu (Vartanyan tas.) (12) gibi kollar tamamen Ermeni aşuğları tarafından, Köroğlu merkezine bağlı olarak yaratılmış orijinal hikâyelerdir.

2. Türk Halk Hikâyelerinin adaptasyonu ile meydana getirilen Ermeni hikâyeleri :

Bu tip hikâyelerin konusu tamamen bir Türk Halk Hikâyesinden alınmıştır. Ancak Türk Halk Hikâyesi alınırken Ermeni yaşayışına, inanç sistemine adapte edilmiştir. Bazan hikâyelerin isimleri bile değiştirilmemiş sadece bazı kahraman isimlerinin Ermenileştirilmesi ile yetinilmiştir. Bu tip hikâyelere örnek olarak Charles Downing'ın eserinde yer alan Tapagöz hikâyesi (13), Âşık Garip hikâyesinin Civanî varyantı (14) gösterilebilir. Tepegöz hikâyesinin Ermeniler arasındaki anlatılan şeklinin özeti şöyledir: "Fakir bir köylünün Samson adlı bir oğlu vardır. Rüyasında bir kralın kızına âşık olur. Sevgilisini aramak için yollara düşer. Yolda ihtiyar bir Pir'e rastlar. İhtiyar delikanlının kastını öğrenince, ona deniz kenarında bir pınarın olduğunu, denizden zaman zaman çıkan efsanevi bir atın bu pınardan su içtiğini, eğer cesareti varsa, bir gem ve bir eğer alıp pınarın başında beklemesini ve at çıkınca üzerine binmesini söyler. Samson ihtiyarın dediği gibi yapar ve ata binmeye muvaffak olur. At ile az gider, uz gider, yeşillik bir ovaya gelir. Bu ova devler ülkesinin kralına aittir. Biraz sonra bahçıvanlar gelip Samson'u kovmak isterler. Samson gitmez. Bunun üzerine bahçıvanlar durumu devlerin kralına bildirirler. Kral devlerden meydana gelen ordusu ile Samson'un üzerine yürür. Samson 150 kiloluk kılıcı ile devleri yener.

Tekrar yola düşer. Nihayet yolda bir mağaraya rastlar. Mağaranın kapısında büyük bir kaya vardır. Bu kayayı kaldırıp mağaraya girebilen kimse zengin ve mutlu olacaktır. Samson kayayı kaldırıp içeri girer. İçerde bir halı üzerinde çok güzel bir kız oturmaktadır. Samson kızı görünce düşüp bayılır. Zira daha önce rüyasın-

---

(12) Köroğlu (Ermeni harfleri ile) Yerevan, 1941, ayrıca, Yerevanlı, a.g.e., s. 190.

(13) Charles Downing: a.g.e., s. 168 vd.

(14) Fikret Türkmen, Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Erzurum, 1972, (basılmamış doktora tezi), s. XIX.

da görüp aşık olduğu kızdır. Kız Samson'u ayıltır. Sevişirler. Akşam olunca, kız, "Beni Tapagöz kaçırdı. Babam ve 12 kral onu yemediler. Şimdi o ava gitti. Birazdan gelecektir. Seni saklamalıyım der. Bunun üzerine Samson, kıza, Tapagöz'ün özelliklerini sorar. Kız da; onun vücudu demirden, kalbi taştandır. Sadece tepesinde bir tek gözü vardır. Ancak kızarmış demir sokulursa ölebilir" diye cevap verir. Samson, yatağın altına saklanır. Bir müddet sonra önünde hayvan sürüleri ile Tapagöz gelir. Üç koyunu kızartıp yiyerek uyur. O zaman Samson kızın hazırladığı kızarmış kargıyı, gözüne sokarak Tapagöz'ü öldürür. Samson kızı da alarak yeni bazı maceralardan sonra, kızın babası Kral Aslan'ın ülkesine gelir. Sonunda hem kızla evlenir hem de ülkeye hükümdar olur." (15)

Görüldüğü gibi bu hikayede Dede Korkut kitabındaki Tepegöz hikâyesinin birçok kısımları değiştirilmiş, bazı yeni ilaveler yapılmıştır.

Âşık Garip hikâyesinin Ermeni varyantlarının birinde (1887 Civanî varyantı) bu değişiklikler, konudan ziyade, hikâyedeki kahramanların isimlerinin Ermenileştirilmesi şeklinde olmuştur. Hikâyede konu aynen Türk varyantlarındaki gibidir. Ancak kahraman isimleri şu şekilde değiştirilmiştir: Arşak (Resul-Âşık Garip), Melik Abraham (Ahmet Sevedkâr-Garibin babası), Arusyak (Banû Hanım-Garibin anası), Nergis (Şehrebanı-Garibin kızkardeşi), Hoca Murat (Bezirganbaşı), Hacı Sahak (Hoca Sinan-Şah Senem'in babası).

Âşık Garip Hikâyesinin 1851 tarihli bir başka varyantında da Civanî varyantındaki isimlerin yanı sıra, Şah Veled'in adı Vartan, Güloğlan (Keloğlan)'ın adı Toni, Deli Selim'in adı, Deli Manuk, Ağca Kızın adı da Areknazan olmuştur (16).

3. Türk Halk Hikâyelerinin aynen alınması sonucu ortaya çıkan hikâyeler :

Bu tür hikâyeler ya doğrudan doğruya Türkçe olarak veya hikâyenin hiçbir yeri değiştirilmeden ermeniceye tercüme edilerek alınmıştır. Âşık Garip hikâyesi üzerinde yaptığımız çalışmamız esnasında, bu hikâyenin birisi 1924 tarihinde Klikya'da basılmış di-

(15) Charles Downing, a.g.e., s. 168 vd.

(16) Yerevanlı, a.g.e. s. 219.

ğeri de 1925 de İstanbul'da basılmış iki ayrı varyantını gördük. Her iki kitap ta Ermeni harfleri ile türkçe olarak yazılmıştır.

Ekber Yerevanlı, Azerî Halk Hikâyelerinin Ermeni varyantlarını anlatırken, Kerem ile Aslı, Ferhad ile Şirin, Şah İsmail, Ali Han, Nevrus, Leyla ile Mecnun, Emrah ile Selvi, Tahir ile Zühre ve Kör-oğlu kollarının Ermeniler arasındaki şekilleri hakkında geniş bilgi vermektedir. (18)

Ayrıca bu konu üzerinde Azerbaycan Devlet Üniversitesinin çıkardığı «Dil ve Edebiyyat» adlı dergide kısa bir makale neşredilmiş bulunmaktadır. (19) Bu makalede Ermeniler arasındaki Türk Halk Hikâyelerinin bibliyografyası yer almaktadır. Bu makale yukardaki bilgilerin tekrarı mahiyetinde olduğu için burada teferruatını vermedik.

Netice olarak, gerek Avrupa'da gerekse Beyrut'ta neşredilen, yukarda sözünü ettiğimiz, eserlerde Ermenilere mal edilen halk hikâyelerinin pek çoğu, Türk Halk Hikâyelerinin tesiri ile meydana gelmişlerdir. Yukarda verdiğimiz örnekler çoğaltıldığı takdirde hükümümüzün doğruluğu isbatlanacaktır kanaatindeyiz.

---

(17) Fikret Türkmen. Aşık Garip.. s. XIX.

(18) Yerevanlı, a.g.e., s. 180-240.

(19) Dil ve Edebiyyat, 1971-2, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Neşri.